

'Zuid-Ontario herinnert mij op slag aan Drenthe'

De religieuze identiteit van Nederlandse landverhuizers in Noord-Amerika

Nederland, en Holland in het bijzonder, is altijd verbonden geweest met migratie. In tegenstelling tot andere perioden betekende dit in de jaren na de Tweede Wereldoorlog juist een grootschalige vertrek golf naar Noord- en Zuid-Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika. In dit artikel staat de godsdienstige identiteit centraal van Nederlandse emigranten die zich van 1947 tot 1963 in Canada en de Verenigde Staten vestigden. In hoeverre bleef hun religieuze identiteit na de landverhuizing functioneel? Dit artikel analyseert de identiteit van Nederlandse landverhuizers aan de hand van drie aspecten: de rol van immigrantenkerken, de functie van de Nederlandse taal en ten slotte de contacten met het voormalige thuisland.

Inleiding

In de eerste vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog heerste er in Nederland, ondanks het optimisme van de wederopbouw, een overwegend weemoedige sfeer. De crisis van de jaren dertig, de oorlogsverwoesting, de aanvankelijke naoorlogse schaarste, het verlies van Nederlands-Indië in 1949 en het 'rode gevaar' uit de Sovjet-Unie gaven voeding aan een somber toekomstperspectief.¹ Veel christenen waren ervan overtuigd dat het einde der tijden was aangebroken.² Maar vooral schrijvers, historici en andere opiniemakers droegen bij aan het mistroostige tijdsgevoel. Zo publiceerde Gerard van het Reve zijn sombere roman *De Avonden* (1947), terwijl geschiedschrijver Jan Romein meende dat Nederland door de oorlog tot 'barbarij' was vervallen.³

Dit sombere klimaat – gecombineerd met economische, sociale en politieke factoren die verderop aan bod komen – maakte Nederland rijp voor een overzeese emigratiegolf van 410.000 mensen tussen 1947 en 1963. Deze jaren vormden de piek van de naoorlogse trek uit

Nederland. De reislustigen vestigden zich vooral in Canada, Australië en de Verenigde Staten (afb. 2). Tot het midden van de jaren 1950, toen Nederlandse emigranten nog hoofdzakelijk per schip het land verlieten, heerste de overtuiging dat het afscheid van de landverhuizers voor goed was. William Sytsma, die in 1951 als negenjarig kind met zijn ouders naar Canada emigreerde, verhaalde later hoe zijn familie de laatste gezamenlijke minuten op de Wilhelminakade in Rotterdam – het vertrekpunt van de schepen van de Holland-Amerika Lijn (afb. 3) – ervoer: 'We namen een paar foto's en toen brak het moment aan om aan boord te gaan. Er vloeiden veel tranen. Mijn ouders, opa en oma, broers en zussen: iedereen dacht dat dit de laatste keer was dat we elkaar zouden zien.'⁴

Het afscheid bleek echter niet zo definitief als de betrokkenen aanvankelijk dachten. Vanaf het midden van de jaren 1950 bood het steeds goedkoper wordende trans-Atlantische vliegverkeer ruime gelegenheid om familieleden en bekenden op te zoeken (afb. 4). Daarnaast bleek er op allerlei fronten sprake van een blijvende uitwisseling

Afb. 1 De Maasdam verlaat de haven van Rotterdam, jaren '50 (collectie Maritiem Museum Rotterdam)

tussen het voormalige moederland en het vestigingsgebied. De Nederlandse identiteit in het buitenland kreeg hierdoor nog lang voeding.

In dit artikel staat de godsdienstige identiteit centraal van Nederlandse emigranten die zich van 1947 tot 1963 in Canada en de Verenigde Staten vestigden. In hoeverre bleef hun religieuze identiteit na de landverhuizing functioneel? Om deze vraag te beantwoorden, analyseert dit artikel drie indicatoren die de identiteit van Nederlandse landverhuizers peilbaar maken: de rol van immigrantenkerken, de functie van de Nederlandse taal en ten slotte de contacten met het voormalige thuisland. Alvoors deze thematiek aan bod komt, behandelen we eerst kort de motivatie en oorzaken van de overzeese emigratie naar Noord-Amerika.

Waarom weg? Motivatie en oorzaken

Het belangrijkste motief om uit Nederland te vertrekken was economisch. Maar liefst 85 procent van de emigranten, met name kleine boeren en middenstanders, noemde dit als hoofdreden.⁶ Kleine boeren konden vanwege hun beperkte middelen niet meekomen met de modernise-

ring van de landbouw (denk aan dure trekkers) en hadden te weinig grond om te verdelen onder hun kinderen. Kleine middenstanders hadden te kampen met stijgende personeels- en belastingkosten, groeiende grondstofprijzen en met de concurrentie van zelfbedieningswinkels.⁷

Voorts vormden het grote woningtekort en de angst voor een Russische invasie – met name in 1948 (Tsjechoslowakije, Berlijn) en 1956 (Suezcrisis, Hongaarse Opstand) – sterke impulsen om vestiging in het buitenland te overwegen. Door de grote achterstand die de woningbouw tijdens de oorlog opliep en doordat woningen verwoest of beschadigd raakten, bedroeg het woninggebrek aan het einde van de oorlog 313.000 huizen. Gezien de behoefte betekende dit een tekort van veertien procent.⁸

Ten slotte speelde de aantrekkingskracht van de immigratielanden een rol. Landen als Canada, Australië en Amerika waren ruim én welvarend. Met name de Verenigde Staten maakten indruk met hun Marshallhulp, *ice cream*, moderne keukens en glanzende Buicks. Verder hadden Amerika en Canada een voorname rol gespeeld bij de bevrijding van Nederland en zodoende een uiterst positief imago onder de bevolking opgebouwd.⁹

De kerk

De religieuze identiteit van Nederlandse immigranten was bepalend voor hun kerkelijke keuzes in Noord-Amerika. Vooral in Canada stichtten de landverhuizers binnen enkele jaren zusterkerken van de kerkgenootschappen waarvan zij in Nederland lid waren geweest. Met name de gereformeerden – die uit een traditie van kerkscheuringen en verzuiling stamden – organiseerden zich in eigen Canadees-Nederlandse kerkverbanden.¹⁰ De katholieken daarentegen, die tot een internationaal kerkgenootschap behoorden, kozen voor aansluiting bij een Canadese of Amerikaanse parochie. En de hervormden voegden zich doorgaans bij de nationale Canadese kerk – de United Church of Canada –, een buitenlands broertje van de Nederlands Hervormde Kerk, maar wel iets vrijzinniger.

Opmerkelijk is dat, naast katholieken en hervormden, ook veel gereformeerde immigranten zich in Canada binnen vijftien jaar aansloten bij een nationaal kerkgenootschap, ongeveer een derde van het totaal. Opvallend genoeg deed een vergelijkbaar patroon zich voor in Nieuw-Zeeland, waar ook een derde van de Nederlandse gereformeerden geen eigen kerk oprichtte, maar koos voor een bestaande nationale kerk.¹¹ Hieruit mag de conclusie getrokken worden dat de landverhuizing ook werd aangegrepen om afscheid te nemen van de vroegere religieuze identiteit. De godsdienstige identiteit van veel immigranten was flexibeler dan tot nu toe in de vakliteratuur gesuggereerd is. Ook vormde de kerkelijke problematiek in Nederland een duw in de rug om te emigreren. Bekend is de Vrijmaking van 1944, toen tien procent van

Afb. 2 Advertentie voor Nederlandse emigranten van het passagebureau Ruys (Bron: Contactblad voor emigranten, juli 1954, 29).

RUYS & CO
Passage-Agenten sedert 1868
 ROTTERDAM
 VEERHAVEN 7
 'S-GRAVENHAGE – AMSTERDAM – UTRECHT
 KORTE VIJVERBERG 5 VISSERSDAM 3 LANGE JANSSTR. 16/18
 HAARLEM – DEURNE (N.B.)
 KRUISSTRAAT 43 STATIONSSTRAAT A 58
*Officieel erkende boekingskantoren
 voor Scheeps- .. Lucht passages*

Afb. 4 Advertentie voor Nederlandse emigranten van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (KLM) (Bron: Mededelingenblad van de Christelijke Emigratie Centrale, nr. 80, april 1954, 11).

Een KLM reis is een goed begin
 Een goede raad voor emigranten naar Canada - Australië - Nieuw-Zeeland of Zuid-Afrika:
Vlieg er heen per KLM!
 Snel en comfortabel reizen - Keuze uit vele vertrekkedata - Beslist goedkoper dan U denkt
 Vele andere voordelen - Ook voor gesubsidieerden mogelijk
 Vraag volledige inlichtingen en boek *tijdig* bij één der KLM kantoren of agentchappen.

KLM
 KONINKLIJKE LUCHTVAART
 MAATSCHAPPIJ

de leden de Gereformeerde Kerken in Nederland verliet en de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt stichtte. De brochure *Verantwoorde emigratie* (1951) van de Antirevolutionaire Partij legde het volgende verband: 'De kerkelijke moeilijkheden der laatste jaren (...) zijn voor sommigen een argument temeer om ons land te verlaten. Er is sprake van een gevoel van onbehagen.'¹²

Ondanks de zich herhalende ellende van kerkscheuringen verzachtten de Nederlandse immigrantenkerken de identiteitsproblemen van veel Nederlandse nieuwkomers in Noord-Amerika. Bij aankomst regelden de ontvangende kerken de immigrantenzorg door het inzetten van speciale *fieldmen* (veldwerkers). Deze workaholics legden honderden kilometers af om Nederlandse immigranten met raad en daad te helpen en hadden voor aankomst al werk en onderdak geregeld. Ook introduceerden zij de Nederlanders bij de plaatselijke kerk.¹³ Deze kerk werd voor velen de plaats waar ze op zondag hun hart konden luchten over datgene wat ze doordeweeks op de werkvloer allemaal aan vreemds hadden meegemaakt, bijvoorbeeld op taalgebied. Zo zei een Nederlandse man van 30 nogal ongelukkig tegen zijn Canadese baas: 'I am dirty and my wife is dirty too'.¹⁴

De Nederlandse taal

Een toegevoegde waarde van Nederlands-Canadese immigrantenkerken was dat zij de Engelse taal snel, maar geproportioneerd invoerden. Al in de vroege jaren vijftig hielden vrijwel alle Nederlandse immigrantenkerken in Canada 's zondags afwisselend Nederlandse en Engelse kerkdiensten, of zorgden voor een tweetalige liturgie, met het argument om ook de tweede generatie vast te houden. De kinderen van Nederlandse immigranten leerden het Engels namelijk opvallend snel, veel sneller dan hun ouders. Het was zelfs zo 'erg', dat de directeur van de Christelijke Emigratie Centrale, de gereformeerde Taeke Cnossen, in 1960 na een bezoek aan een Canadese schoolklas verontwaardigd schreef:

Bijna al deze kinderen waren òf in Nederland geboren òf in Canada na de emigratie van hun ouders. Het hoofd der school, een muzikaal man, had de klas onder meer goed zingen geleerd. Enige proeven werden ten gehore gebracht. Na een paar hymns volgde "O Canada!" [het Canadese volkslied] en dit werd spontaan en met vuur gezongen. Het spoot eruit, mag ik zeggen. Natuurlijk kon ik niet nalaten te vragen: "Wie van jullie kennen het Wilhelmus nog?" Aarzelend gingen de handen van de helft

omhoog. Toen het echter gespeeld werd, bleek dat men de melodie nog meeneuriëde, doch de woorden niet kende. Als het na een decennium zo staat met het Wilhelmus, staat het precies zo met de kennis van de historie en de cultuurrijkdom van het Nederlands gemodelleerd Calvinisme. Dit betekent verarming voor de generatie die emigreerde en voor hun kinderen.¹⁵

Cnossen pende zelfs het woord 'taalcorruptie' neer en was hevig teleurgesteld dat deze kinderen zo snel hun Nederlandse identiteit verloren, althans op taalgebied en – volgens Cnossen – onvermijdelijk ook religieus.

Deze jonge, tweede generatie immigranten schaamde zich vaak voor het Nederlands én het gebrekkige Engels van hun ouders. Door in razend tempo tweetalige kerkdiensten in te voeren, dus voor de helft Engelstalig, wilden de kerken deze komende generatie vasthouden. Een onderzoek uit 1975 onder Nederlandse immigranten in Canada liet zien dat de taalverandering zich snel voltrokken had. Van de eerste generatie immigranten bleek 68 procent de moedertaal nog vloeiend te spreken, maar van de tweede slechts 10 procent. Bij de derde generatie was dit gedaald tot 1 procent. Dit hing niet alleen samen met het feit dat veel kerkbladen geheel of gedeeltelijk in het Engels verschenen. Het kwam ook doordat er in de jaren zestig tot negentig nauwelijks nieuwe aanwas van immigranten was vanwege het opdrogen van de trans-Atlantische trek.¹⁶

De wetenschappelijke literatuur biedt nog twee belangrijke verklaringen voor de relatief snelle taalaanpassing van Nederlandse immigranten in Noord-Amerika. De eerste is dat Nederlanders hun taal niet als identiteitsbepalend beschouw(d)en – uitgezonderd Friezen of Limburgers (afb. 5). Bij Duitsers, Fransen en Italianen lag (en ligt) dat anders: die waren (en zijn) wél trots op hun taal.¹⁷ Nederlandse immigranten echter vonden hun religieuze identiteit belangrijker dan hun nationale identiteit of moedertaal.¹⁸

Voorts stimuleerde het feit dat Nederland nogal wat dialecten kende tot taalaanpassing. Niet alleen kwam het dialect na de Tweede Wereldoorlog onder toenemende druk van de publieke opinie te staan, ook wierp het in de communicatie barrières op. Zo konden immigranten uit verschillende regio's in Nederland elkaar dikwijls niet verstaan. Uit bronnen blijkt ook dat uit Nederland afkomstige predikanten die er niet in slaagden hun accent af te leren, door de kerkgemeente als onhebbelijk werden beschouwd. Overschakelen naar het Engels bleek voor alle partijen de beste oplossing.¹⁹

NETHERLANDS
AMERICAN
STEAM-
NAVIGATION COMPANY.

Mijn ouders, opa
en oma, broers en
zussen: iedereen
dacht dat dit de
laatste keer was dat
we elkaar zouden
zien.

Afb. 3 Reclame van de NASM,
de voorloper van de
Holland-Amerika Lijn,
circa 1895 (collectie
Maritiem Museum Rot-
terdam).

EMIGREREN *is vooruitzien...*

BEHEERS DE TAAL VAN UW
TOEKOMSTIG VADERLAND
VOLG NU REEDS ONZE CURSUS
IN DE ENGELSE TAAL
DEZE IS VOOR IEDEREEN
TOEGANKELIJK
DESKUNDIGE VOORLICHTING

A.E.C. ALGEMENE EMIGRATIE CENTRALE

Annemeling en inlichtingen over Emigratie en Cursussen bij:
de pl. A.E.C. Commissie te BEEBLEN,
p.a. Mevrouw T. de Zee-Genesen, Oos Hoes, Voerendaal.

Afb. 5 'Emigreren is vooruitzien'. Advertentie voor een cursus in de Engelse taal van Algemene Emigratie Centrale (IISG).

Afb. 7 Nederlandse immigranten voor hun huis in Canada, jaren vijftig (ADC Kampen).

Afb. 6 Een Nederlandse emigrant poseert aan boord, circa 1955 (Pier 21 Museum).

Het Nederlands heeft het in de Noord-Amerikaanse kerken nog lang volgehouden, maar in de jaren 1990 liepen de bezoekersaantallen van Nederlandstalige kerkdiensten in de Verenigde Staten en Canada hard terug door het overlijden van de eerste naoorlogse generatie. De Nederlandstalige diensten werden daarom in die tijd gestaakt.²⁰

Contacten met het thuisfront

Via diverse kanalen stonden de immigranten nog lang in verbinding met streek- en geloofsgenoten in Nederland: door briefwisselingen, periodieken, bezoeken aan familie, economische contacten en door de banden die predikanten legden. Van deze uitwisseling geeft deze paragraaf verscheidene voorbeelden, die aantonen dat de Nederlandse identiteit ook na vestiging in het buitenland belangrijk bleef en – voor diegenen die dat wilden – gevoed kon blijven worden.

Een belangrijk medium in de relaties met Nederland waren de briefwisselingen tussen immigranten en hun 'achtergebleven' familie, die vaak tot in de jaren negentig van de 20ste eeuw in stand bleven. De trek naar Canada leidde tot een enorme toename van overzees briefverkeer. In 1947 ontving Canada 32.000 kilo post uit Nederland; in

1954 was dat met een factor elf gegroeid tot 369.000 kilo.²¹ Deze schriftelijke contacten hadden een multipliereffect: ze vergrootten niet alleen de interesse voor Noord-Amerika, maar stimuleerden ook verdere emigratie en veroorzaakten daarmee een nog grotere poststroom over de oceaan.

Het lezen van Nederlandse periodieken door immigranten in het buitenland was een tweede vorm van contact dat lang standhield. Uit een in 1949 gehouden enquête van de vrijgemaakt-gereformeerde predikant J. Hettinga bleek dat de meeste vrijgemaakt-gereformeerden in Noord-Amerika na hun vertrek uit Nederland geabonneerd bleven op hun lijfkrant het Gereformeerd Gezinsblad, en in een aantal gevallen ook op het kerkblad De Reformatie.²² Blijkbaar bestond er een behoefte – en dan vooral onder de eerste generatie – om op de hoogte te blijven van wat zich in het vertrekgebied afspeelde. Ook veel bevindelijk-gereformeerde immigranten – behorend tot onder meer de Gereformeerde Gemeenten – bleken in Canada aan het begin van de 21ste eeuw nog lid te zijn van reformatorische bladen als Terdege en De Gezinsgids, wat duidt op een blijvende behoefte aan informatievoorziening.²³ Ten slotte namen veel landverhuizers, zo vermeldten zij in ingezonden brieven, in het buitenland trouw

hun lijfbaden tot zich. In 1951 emigreerden bijvoorbeeld vier hervormde Coevordenaren naar Nieuw-Zeeland, die na hun vertrek door uitvoerige correspondentie met het 'thuisfront' uitstekend op de hoogte bleven van het dorps- en kerkelijke leven in Coevorden. Diverse malen kregen ze brieven van hun vroegere predikant B. Marsingh. Daarnaast hadden zij in Nieuw-Zeeland een abonnement op de Coevorder Courant en kregen ze tijdschriften als *De Spiegel* en de Margriet toegestuurd, zodat ze de gebeurtenissen in Nederland konden blijven volgen.²⁴

Tussen de migranten in Noord-Amerika en de thuisblijvers in Nederland bestond niet alleen een papieren relatie, maar ook een fysieke band. De emigratiestroom van de jaren 1947 tot 1963 vormde een stimulans voor het heen-en-weer-reizen tussen beide continenten door emigranten en hun familieleden (afb. 6). Dit begon met de zogenoemde Sinterklaasreizen, die de Holland-Amerika Lijn vanaf 1951 organiseerde en die immigranten in staat stelde om hun familieleden in Nederland een aantal weken te bezoeken en samen met hen Kerst en Nieuwjaar te vieren. De kosten van deze reis betaalden veel immigranten uit tegoeden die zij bij hun vertrek uit Nederland hadden laten bevriezen.²⁵ Andersom bood de Nederlandse Christelijke Reisvereniging (NCRV) vanaf het midden van de jaren vijftig de mogelijkheid om tegen een aantrekkelijk tarief de geëmigreerde familie in het buitenland te bezoeken.²⁶ Zodoende stimuleerde de overzeese trek op de langere termijn het toerisme. Het aantal Nederlandse reizigers dat na de Tweede Wereldoorlog de Verenigde Staten bezocht steeg enorm, mede als gevolg van de doorgaande prijsdaling van vliegtickets in de jaren zestig en zeventig: van 20.000 in 1963 tot 44.000 in 1969, 74.000 in 1975 en 141.000 in 1978. In een enquête, gehouden in 1976, gaf 55 procent van de toeristen aan dat het bezoeken van familie in de Verenigde Staten het belangrijkste motief voor hun reis vormde.²⁷ Het toerisme naar Canada trok vanaf de jaren zestig ook aan, zo sterk zelfs dat volgens het Mededelingenblad van de CEC de kelners in Canadese treinen al een aardig woordje Nederlands spraken.²⁸

De emigratie naar Noord-Amerika had voorts, aldus insiders, een positieve uitwerking op de economische betrekkingen met dat continent. Begin 1959 wist de *Emigratiekoerier*, op basis van het jaarverslag van de Netherlands-Canada Chamber of Commerce, te melden dat tussen de dertig en veertig Nederlandse firma's sinds de Tweede Wereldoorlog filialen of dochterondernemingen in Canada hadden opgericht. Deze bedrijven hielden zich

hoofdzakelijk bezig met handel, import en distributie, maar ook met financierings- en inpolderingsactiviteiten. De Nederlandse industrie, handel en vervoersmaatschappijen hadden talloze connecties en vertegenwoordigers in Canada, een netwerk dat zich, aldus het verslag, nog steeds uitbreidde omdat 'meer en meer Nederlandse zakenmensen de oceaan oversteken om ter plaatse de afzetmarkt en het distributiesysteem te onderzoeken'.²⁹

Op religieus gebied zorgden predikanten voor een continue stroom van christelijk gedachtegoed tussen beide continenten. Alleen al de ruim tweehonderd hervormde en gereformeerde boordpredikanten op emigrantenschepen vormden een belangrijke schakel: zij resideerden vaak een aantal weken in Noord-Amerika, preekten her en der en maakten na hun terugkomst het thuisfront warm voor emigratie. Praktijkvoorbeelden van de stimulering van emigratie door boordpredikanten zijn de Amerikaanse reizen van de twee Middelburgse gereformeerde predikanten Paul van Til en Aalbertus Oussoren. Begin jaren vijftig voeren deze collega's als geestelijke verzorgers mee op emigrantenschepen naar Noord-Amerika. Tijdens de overtocht en hun tijdelijke verblijf op het Noord-Amerikaanse continent hielden ze het thuisfront op de hoogte van hun avonturen door brieven te plaatsen in het gereformeerde *Zeeuwisch Dagblad*, het neutrale Walcherse advertentieblad *De Faam* en de plaatselijke kerkbode. De toon die Van Til en Oussoren aansloegen, was positief en riep herkenning op. Zo schreef Van Til naar aanleiding van zijn bezoek aan Canada:

Ik had het gevoel, alsof ik er reeds jaren gewoond heb (...) Je voelt zo zuiver, dat Canada deel heeft aan precies dezelfde cultuurgemeenschap als wij. Het is een verlengstuk van *Europa* (...) Zuid-Ontario herinnert mij op slag aan Drenthe. Als er een land is waar een Nederlander zich spoedig thuis kan voelen (tenminste als hij een beetje aanpassingsvermogen weet op te brengen) dan is het wel *Canada*. Dit is geen ijdel woord, maar wordt bevestigd door wat ik van velen reeds hoorde, die geëmigreerd zijn.³⁰

De Canadezen waren, zo sloot Van Til zijn ode aan Canada af, vriendelijke en behulpzame mensen, die grote waardering hadden voor de – uiteraard – 'trouwe Nederlandse emigranten'. Bijzonder is overigens dat er in de Canadese provincie Ontario een plaats lag die veel Drenten aantrok en die ook in naam aan Drenthe deed denken: Drayton.³¹

De optimistische ingezonden stukken van beide Middelburgse voorgangers sorteerden begrijpelijkerwijs ef-

fect onder het lezerspubliek: verscheidene lezers stuurden de predikanten brieven met het verzoek om meer informatie over de immigratiemogelijkheden in Canada of de Verenigde Staten.³² Stimulerend was ook de documentatiefilm over Van Tils reis door Noord-Amerika, die hij geschoten had voor zijn Middelburgse gemeenteleden en voor andere geïnteresseerden. In september 1952 haalde Van Til met de vertoning van deze kleurenfilm – een *blockbuster* in een tijd waarin zwart-witbeelden nog domineerden – de voorpagina's van de belangrijkste Zeeuwse kranten. In de film waren Zeeuwse landverhuizers (afb. 7) te zien, shots van de Canadese cultuur, evenals fragmenten van een Amerikaanse vliegshow.³³

Van langdurige invloed op waarborging van de identiteit was het feit dat veel immigrantenkerken vanaf 1952 Nederlandse predikanten beriepen, omdat veel immigranten aangaven hieraan behoefte te hebben. Deze immigranten voelden zich namelijk niet thuis onder de prediking van Nederlands-Amerikaanse voorgangers die uit de Verenigde Staten kwamen. Deze beschouwden zij als te Amerikaans (lees: evangelisch) en te weinig principieel (lees: te weinig 'verzuild'). Een derde bezwaar was dat deze Amerikaanse dominees, anders dan veel recente nieuwkomers in Canada, een gereserveerde houding aannamen jegens het stichten van eigen kerkelijke organisaties. Om deze redenen staken tussen 1952 en 1961 maar liefst 43 gereformeerde predikanten vanuit Nederland de oceaan over om de Christian Reformed Church in Canada te dienen (afb. 1). Deze voorgangers moesten aan twee eisen voldoen: ze mochten niet ouder dan veertig jaar zijn en moesten het Engels goed beheersen.³⁴

Besluit

De hoofdvraag van dit artikel was in hoeverre de Nederlandse godsdienstige identiteit van immigranten in

Noord-Amerika na hun landverhuizing functioneel bleef. Drie indicatoren zijn gebruikt om tot een antwoord te komen: de rol van immigrantenkerken, de functie van de Nederlandse taal en de al dan niet blijvende contacten met Nederland.

Duidelijk mag zijn dat de religieuze identiteit nog lang belangrijk bleef voor veel Nederlandse landverhuizers. De kerken verzachtten de identiteitsproblemen waar immigranten tegenaan liepen door hen op te vangen, te helpen met werk en huisvesting en een kerkelijk onderdak te bieden en vanaf 1952 predikanten uit Nederland aan te trekken. Ook introduceerden zij al snel – voor 50 procent – de Engelse taal in hun kerkdiensten, dus zonder het Nederlands direct op te geven. Een belangrijke correctie op de bestaande migratieliteratuur is dat de emigratie ook werd aangegrepen, vooral door gereformeerden, om van kerk te veranderen. De religieuze identiteit van deze geloofsgroep was dus flexibeler dan tot nu toe is aangenomen.

Omdat de Nederlandse taal niet bepalend was voor de Nederlandse identiteit, schakelden Nederlandse immigranten snel over naar het Engels. Daarbij kwam nog dat de Nederlandse dialecten in het buitenland de communicatie bemoeilijkten. Een gemeenschappelijke taal bleek een goede oplossing te zijn voor dit probleem.

Dit alles betekende echter niet dat de Nederlandse identiteit volledig werd losgelaten. Op veel niveaus bleven er nog langdurig contacten bestaan met het moederland Nederland. Briefwisselingen, het lezen van Nederlandse periodieken, economische en kerkelijke contacten zorgden voor een intensieve uitwisseling tot de jaren negentig. In dat decennium viel de eerste generatie steeds meer weg door overlijden. De derde en vierde generaties die nu opgroeien, zijn volledig geïntegreerd en grotendeels vervreemd van de Nederlandse oorsprong van hun voorgeslacht.